

УДК [341.48:343.1]:355.01
DOI 10.32999/ksu2307-8049/2023-3-7

АКТУАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
Stratonov@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7548-0630

Сотула Олександр Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
sotula6464@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4633-4500

Дзюрбель Андрій Дарійович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
tayfun.77@ukr.net
orcid.org/0009-0000-1778-8699

Мета. Актуалізувати окремі норми міжнародного та кримінального права, які врегульовують суспільні відносини в період військового стану та мирного часу.

Методи. У дослідженні використано систему загальнонаукових методів, а саме: системний аналіз, порівняльно-правовий, теоретичне узагальнення, формалізація та прогнозування.

Результати. Стаття присвячена актуальним проблемам сучасного визначення і розмежування понять між війною, яка сьогодні відбувається на території суверенної держави Україна, і так називаємою країною-агресором «спеціальною військовою операцією» з посиланням на міжнародне приватне право. Проведено порівняльне дослідження норм Кримінального Кодексу України та їх відповідність Женевській конвенції про поводження з військовополоненими: Конвенції Організації Об'єднаних Націй від 12 серпня 1949 року та додатковому протоколу до Женевських конвенцій, Конвенції Організації Об'єднаних Націй від 10 жовтня 1980 року, Конвенції Ради Європи від 04 листопада 1950 року, Статуту Організації Об'єднаних Націй від 17 липня 1998 року, Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року та Статуту Міжнародного військового трибуналу Статут Нюрнберзького трибуналу.

Актуальність дослідження підтверджується необхідністю проведення порівняльно-правового аналізу норм міжнародного права і криміналізованих в Україні аналогічних норм відносно злочинів проти миру, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, що дозволить віднести злочини, які вчиняються на території України, до юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, і де вони були вчинені.

Аналіз показав, що норми в кримінальному законодавстві України повністю відображають єдність у підходах до оцінки порушення законів та звичаїв війни, злочинів проти людяності, а саме вбивства, жорстокого поводження з цивільними особами, порушення міжнародних договорів тощо. Також актуалізуються диспозиції ст. ст. 433, 434 і 438 Кримінального кодексу України, де описані заборонені міжнародно-правовими документами діяння у вигляді насильства над військовополоненими та цивільним населенням в умовах збройного конфлікту.

Встановлено, що питання правозастосовної практики даних норм пов'язано з законодавчою конструкцією, яка породжує проблеми у кваліфікації цих правопорушень, де відмінність полягає у тому, хто є суб'єктом цих правопорушень.

Висновки. Деталізується поняття війни і її відмінність від спеціальної військової операції. Проведено розмежування між поняттями «воєнні злочини» та «військові правопорушення», виділяються серед них правопорушення, які носять міжнародний характер. Автори наводять визнану у світі класифікацію злочинів, які вчиняються під час війни та деталізують її.

Надано визначення поняття «комбатант» та його значення у правозастосовній практиці. Окреслено залежність кримінальної відповідальності від суб'єктів вчинення правопорушення.

Ключові слова: війна, комбатант, воєнні злочини, військові правопорушення, кримінальна відповідальність.

TOPICALITY OF CERTAIN NORMS OF INTERNATIONAL AND CRIMINAL LAW IN WAR CONDITIONS

Stratonov Vasyl Mykolaiovych,
 Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor
 Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
 Kherson State University
 Stratonov@ksu.ks.ua
 orcid.org/0000-0002-7548-0630

Sotula Oleksandr Serhiovych,
 Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
 Kherson State University
 sotula6464@gmail.com
 orcid.org/0000-0003-4633-4500

Dzyurbel Andriy Dariiovych,
 Candidate of Juridical Sciences,
 Assistant Professor at the Department of Criminal Law and Procedure
 West Ukrainian National University
 tayfun.77@ukr.net
 orcid.org/0009-0000-1778-8699

Goal. Update certain norms of international and criminal law governing public relations during martial law and peacetime.

Methods. The research used a system of general scientific methods, system analysis, comparative legal, theoretical generalization, formalization and forecasting.

The results. The article is devoted to the current problems of the modern definition and demarcation of the concepts between the war that is taking place today on the territory of the sovereign state of Ukraine and the so-called aggressor country 'special military operation' with reference to private international law. A comparative study of the norms of the Criminal Code of Ukraine and their compliance with the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War: the United Nations Convention of August 12, 1949 and the Additional Protocol to the Geneva Conventions, the United Nations Convention of October 10, 1980, the Council of Europe Convention of November 4, 1950, the United Nations Charter of July 17, 1998, the Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954 and the Statute of the International Military Tribunal, the Statute of the Nuremberg Tribunal.

The relevance of the research is confirmed by the need to carry out a comparative legal analysis of the norms of international law and similar norms criminalized in Ukraine regarding crimes against peace, war crimes and crimes against humanity, which will allow crimes committed on the territory of Ukraine to be brought under the jurisdiction of the Tribunal, regardless of whether these were actions in violation of the domestic law of the country, and where they were committed.

The analysis showed that the norms in the criminal legislation of Ukraine fully reflect unity in approaches to the assessment of violations of the laws and customs of war; crimes against humanity, namely murder, brutal treatment of civilians, violations of international treaties, etc. The dispositions of Art. Art. 433, 434 and 438 of the Criminal Code of Ukraine, which describe acts prohibited by international legal documents in the form of violence against prisoners of war and the civilian population in conditions of armed conflict.

It has been established that the issue of law enforcement practice of these norms is related to the legislative construction that creates problems in the qualification of these offenses where the difference lies in who is the subject of these offenses.

Conclusions. The concept of war and its difference from a special military operation is detailed. A distinction is made between the concepts of war crimes and military offenses, and offenses of an international nature are distinguished among them. The authors present the world-recognized classification of crimes committed during the war and detail it.

The concept of 'combatant' and its meaning in law enforcement practice are defined. The dependence of criminal liability on the subjects of the offense is outlined.

Key words: war, combatant, war crimes, military offenses, criminal liability.

Вступ. 24 лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна держави «Російська Федерація» проти держави «Україна». Щоб не декларувати цілей війни, влада у Російській Федерації уникає вживання терміну «війна» та використовує терміни «спеціальна військова операція» (Мінреінтеграції, 2022), «звільнення споконвічних російських земель» (Приседська, 2022), «конфлікт між братськими народами» (Ukrainian.voanews.com, 2023). Насправді, вторгнення російських військ на територію України, російська військова агресія відповідає всім ознакам війни, яка визначається як «стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою і групою держав, який супроводжується здебільшого розірванням дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного періоду і загальною рішучістю вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця» (Шуневич, 2023). Це при тому, що Росія виступила одним із гарантів територіальної цілісності та недоторканості України при підписанні Будапештського меморандуму 5 грудня 1994 року, в якому Російська Федерація зобов'язалася «утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України», також «згідно з принципами Заключного акту НБСЕ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» (Budapest Memorandum, 1994).

1. Спеціальна військова операція чи війна? Російська Федерація же, розпочавши війну, назвала її «спеціальною воєнною операцією». Водночас держава Україна не зобов'язана була оголошувати війну Російській Федерації, оскільки міжнародне право визнає агресію однієї держави на території іншої війною за фактом, без додаткових резолюцій та законодавчих актів. У разі оголошення війни ООН буде змушена одну зі сторін визнати державою, яка її розв'язала. З такою країною члени ООН зобов'язані розірвати всі дипломатичні відносини (Заверуха, 2022), чого не відбулося і що певним чином пояснює позицію Росії в питанні визначення тієї агресії, яку вона вчиняє проти України.

2. Кримінальні злочини проти миру, безпеки людини та міжнародного правопорядку в Кримінальному кодексі України. Прийнятий у 2001 році Кримінальний кодекс України в Розділі XX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» містить ряд статей, які передбачають так звані міжнародні злочини (КК, 2001). Це в цілому відповідає класифікації, яка наведена у статті 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 1945 року (Статут Нюрнберзького трибуналу). В цьому нормативно-правовому акті міжнародні злочини класифіковані за трьома основними групами: злочини проти миру, воєнні злочини й злочини проти людяності, і цим діям надається вичерпне визначення: «1) злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язання або ведення

агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або завірень, або участь у загальному плані або змові, спрямованих до здійснення кожного з перерахованих вище дій; 2) Воєнні злочини: Порушення законів та звичаїв війни. До цих злочинів відносяться: вбивства, катування, віддання у рабство або для інших цілей цивільного населення окупованої території, вбивства чи мордування військовополонених, вбивства заручників, пограбування суспільної або приватної власності, безглузде руйнування міст і сіл, руйнування, не виправдане військовою необхідністю, і інші злочини; 3) Злочини проти людяності: вбивства, винищення, та інші жорстокості, що вчинені у відношенні цивільного населення до або під час війни, або переслідування за політичними, релігійними, расовими мотивами з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи ні» (Charter of the International Military Tribunal, 1945).

Водночас не тільки Розділ XX Кримінального кодексу України містить вказаний вище опис злочинних дій, також вони розміщені в Розділі XIX Кримінального кодексу України «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові правопорушення)», в статтях 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій» та 434 «Погане поводження з військовополоненими» Кримінального кодексу України (КК, 2001). Порівнюючи злочини, що передбачені статтями 433, 434 і 438 Кримінального кодексу України, треба зазначити, що у всіх цих статтях описані заборонені міжнародно-правовими документами діяння у виді насильства над військовополоненими та цивільним населенням в умовах збройного конфлікту. Подібність законодавчої конструкції породжує проблеми у кваліфікації цих злочинів і, на наш погляд, відмінність полягає у тому, хто є суб'єктом цих злочинів.

За статтями 433, 434 Кримінального кодексу України несуть відповідальність «військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів» (ст. 401 Кримінального кодексу України) (КК, 2001).

Крім того, військовослужбовці України можуть нести відповідальність за деякі діяння, які можуть розглядатися як порушення законів та звичаїв війни, але за спеціальними нормами деяких інших статей Кримінального кодексу України, зокрема, статті 432 «Мародерство», 435 Кримінального кодексу України «Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею».

Тоді як відповідальність за статтею 438 Кримінального кодексу України несуть:

«1) як правило, комбатанти – як зі сторони держави-агресора, так і зі сторони України;

2) особи, уповноважені надавати накази комбатантам;

3) цивільні особи, у тому числі особи, які з певних причин не визнані комбатантами (наприклад, ті, які взяли зброю в руки і не приєднались до військового формування, шпигуни, диверсанти, найманці)» (Хавронюк, 2022).

3. Визначення комбатанта: національний та міжнародний вимір. Важливим питанням є те, а кого слід вважати комбатантами? Стаття 4А Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (United Nations Convention, 1949), а також статті 43, 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (United Nations Protocol, 1949), відносять до комбатантів тих, хто має право безпосередньо брати участь в воєнних діях, зокрема:

1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту (за винятком медичного і духовного персоналу, а також шпигунів та найманців). До них Протокол I висуває одну вимогу – підпорядкованість внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів (United Nations Protocol, 1949). Якщо мова йде про збройні сили держави-агресора Росії, то це представники: регулярних збройних сил Російської Федерації; інших збройних формувань Російської Федерації: прикордонних військ, внутрішніх військ («Росгвардії»), федеральної служби безпеки, служби зовнішньої розвідки, органів державної охорони, рятувальних військових формувань цивільної оборони, військової прокуратури, військових слідчих органів слідчого комітету, федерального органу забезпечення мобілізаційної підготовки, спеціальних формувань, військових навчальних закладів тощо (стаття 2 Закону Російської Федерації «Про військовий обов'язок і військову службу» в редакції від 13 грудня 2021 р.) (Закон, 1998);

2) члени організованих рухів опору, що відповідають наступним умовам:

«а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

с) вони носять зброю відкрито;

д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни» (статті 13(2) Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року; Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року, стаття 4(2) Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, стаття 43(1) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року) (United Nations Convention, 1949; United Nations Protocol,

1949; United Nations Protocol, 1977). Напевно, до таких осіб можна віднести партизан або бойовиків так званих «Донецької та Луганської народних республік». Можливим, однак, спірним є питання віднесення до цієї категорії представників приватних військових кампаній. На думку українського професора Миколи Хавронюка: «З одного боку, належність таких осіб до організованих рухів опору можна ставити під сумнів, якщо вони ігнорують закони та звичаї війни, дотримання яких є обов'язковою ознакою комбатантів. З іншого боку, у пункті 2 статті 44 Протоколу I вказано: хоча всі комбатанти зобов'язані дотримуватися норм міжнародного права, що застосовується в період збройних конфліктів, порушення цих норм не позбавляють комбатанта його права вважатися комбатантом і, якщо він потрапляє до влади протилежної сторони, – вважатися військовополоненим (за деякими винятками, наприклад, у випадку, коли комбатант під час участі у нападі маскується під цивільне населення)» (Хавронюк, 2022);

3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує (як військовополонених). «Цивільне населення неокупованої території, що стихійно взяло в руки зброю при наближенні супротивника і не встигло зорганізуватися у регулярні збройні сили сторони конфлікту – *levée en masse* (за умови відкритого носіння зброї та поваги до законів і звичаїв війни)» (Сенаторова, 2018: 80).

Важливим наслідком статусу комбатанта для особи є привілей комбатанта, що надає йому «право брати безпосередню участь у бойових діях» від імені сторони міжнародного збройного конфлікту (стаття 43(2) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року) (United Nations Protocol, 1949). Це означає, що комбатанти, як законні представники сторін, що воюють, користуються імунітетом від судового переслідування за законні військові дії, тобто за бойові дії, що здійснюються відповідно до міжнародного гуманітарного права (стаття 44 (2) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року) (United Nations Protocol, 1949). Водночас, «комбатанти зобов'язані дотримуватися міжнародного гуманітарного права, при цьому комбатанти не користуються імунітетом від судового переслідування за порушення міжнародного гуманітарного права і підлягають покаранню за міжнародним кримінальним правом або відповідно до кримінального законодавства держави, яка взяла їх в полон» (Мельцер, 2020: 194).

В цілому, привілей комбатантів, надани міжнародним гуманітарним правом учасникам міжнародного збройного конфлікту, не поширюються на воєнні кримінальні правопорушення. «Право комбатанта брати безпосередню участь у бойових діях» передбачає імунітет від переслідування за законні воєнні дії, які в іншому випадку становлять пра-

вопорушення відповідно до національного законодавства держави, що здійснює захоплення. Але комбатанти не мають імунітету щодо порушень міжнародного гуманітарного права, які караються за національним чи міжнародним кримінальним правом» (стаття 129 (2), (3) Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року) (United Nations Convention, 1949). Однак, привілеїв комбатанта немає у випадку міжнародного збройного конфлікту. Щодо цивільних осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях і не користуються привілеями комбатанта, іноді характеризуються як «непривілейовані» або «незаконні» комбатанти і не належать до категорій осіб, які знаходяться під захистом Женевських конвенцій 1949 року (Мельцер, 2020: 195).

Більш того, будь-які імунітети, які надаються главі держави чи главі уряду, члену уряду або члену парламенту, обраному представникові чи урядовцю, не звільняють цих осіб від міжнародної кримінальної відповідальності, тобто від відповідальності за воєнні кримінальні правопорушення, геноцид як злочин тощо (стаття Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду) (United Nations Statute, 1998). Юрисдикція Міжнародного кримінального суду на територію України поширюється відповідно до «Заяви Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року» (Заява Верховної Ради України, 2014) та Заяви Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» (Заява Верховної Ради України, 2015). «Тобто на сьогодні юрисдикція Міжнародного кримінального суду має обмежений характер і застосовується лише за цими заявами», – зауважує секретар Третньої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Г. Анісімов (Анісімов, 2022).

Ще одним важливим аспектом дії міжнародного гуманітарного права є те, що під час ведення міжнародних збройних конфліктів не надається імунітету від переслідування навіть за законні військові дії. Це означає, що будь-яка особа, яка брала безпосередню участь у бойових діях у міжнародному збройному конфлікті, несе повну відповідальність згідно з чинним національним законодавством (Мельцер, 2020: 198). Це при тому, що «будь-яка шкода, завдана урядовими збройними силами та поліцією відповідно до міжнародного гуманітарного права, за національним законодавством буде виправдана

як законний акт держави. Однак, як будь-яка шкода, заподіяна недержавними збройними групами та цивільними особами, які надають їм підтримку, є причиною судового переслідування відповідно до стандартних положень національного законодавства. Міжнародне гуманітарне право просто рекомендує, щоби після закінчення бойових дій влада «прагнула надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті», за винятком осіб, підозрюваних, обвинувачених або засуджених за скоєння воєнних злочинів» (стаття 6 (5) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру) (United Nations Protocol, 1949).

4. Жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Повертаючись до статті 438 Кримінального кодексу України, слід зазначити, що відповідні міжнародні акти містять норми, які забороняють: убивати чи ранили ворога, який здався; застосовувати щодо цивільного населення та військовополонених тортури, мордування, образливе, принижуюче поводження, взяття заручників, інші акти насильства, що мають на меті тероризувати цивільне населення; піддавати військовополонених науковим чи медичним дослідженням, які не виправдовуються їхнім лікуванням та інтересами тощо. Усі подібні дії, вчинені щодо військовополонених або цивільного населення, мають визнаватися жорстоким поводженням, яке зазначено у статті 348 Кримінального кодексу України як один з альтернативних варіантів злочинних дій, передбачений цією нормою (КК, 2001). Практично всі зазначені дії були вчинені російськими військовими під час повномасштабної агресії Російської Федерації проти України. Так, 28 липня 2022 року в Internet-мережі були поширені відеозаписи тортур, кастрації та вбивства українського військовополоненого в санаторії «Привілля», здійснені російськими військовослужбовцями. У відео, розповсюджених російськими джерелами, зафіксовано, як росіянин канцелярським ножом кастрував, знущався і стратив пострілом у голову зв'язаного українського військовополоненого (Amnesty International, 2022). Також широко відомим став випадок масового вбивства військовополонених в Оленівці, яке було здійснено у ніч з 28 на 29 липня 2022 року російськими окупаційними військами в селищі Молодіжному Оленівської селищної ради проти українських військовополонених, захисників «Азовсталі» в Маріуполі. Від вибухів на території колишньої Волноваської виправної колонії № 120, де утримували українських полонених, загинуло 53 особи, понад 130 людей було поранено (BBC News Україна, 2022). Не краща ситуація щодо поводження російськими окупантами по відношенні до українського цивільного населення. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець повідомляє, що окупаційні російські війська проводять на півдні України показові фільтраційні заходи до патріотично налаштованих місцевих жителів. Наприклад, у Хер-

соні було закатовано та вбито до 50 цивільних осіб, близько 120 мешканців міста було викрадено. Наразі їхнє місцеперебування не відомо (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023).

5. Вигнання цивільного населення для примусових робіт. Примусові роботи, мова про які йде у статті 438 КК України – це такі роботи, під час яких цивільне населення, без його добровільної згоди, примушується до участі у військових операціях, до робіт, які виконуються за межами окупованої території, де перебуває це населення, і які не оплачуються чи оплачуються несправедливо. Ці роботи явно не відповідають фізичним чи інтелектуальним здатностям працівників, роботи до яких залучаються особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, а також роботи, пов'язані з мобілізацією працівників до організації, яка має військовий чи напіввійськовий характер. Проте примусове направлення цивільних осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, для виконання робіт, які необхідні для потреб окупаційної армії (наприклад, робіт зі спорудження оборонних рубежів противника), або робіт, пов'язаних з забезпеченням харчуванням, житлом, одягом, транспортом і здоров'ям населення зайнятої місцевості, не тягнуть відповідальність за статтею 438 КК України, оскільки такі дії прямо дозволяються Конвенцією про захист цивільних осіб під час війни (United Nations Convention, 1949). До примусової праці не належать також роботи, виконання яких, зазвичай, вимагається під час ув'язнення, призначеного відповідно до встановленої законом процедури виконання покарання, а також інші роботи, перелічені у статті 4 Європейської конвенції з прав людини (Конвенція Ради Європи, 1950). Під час окупації було задокументовано багаточисельні випадки примусування з боку окупаційної російської влади цивільних до виконання робіт (Інформаційне агентство «Українські Національні Новини», 2022).

6. Розграбування національних цінностей на окупованій території. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року визначає зобов'язання держав та недержавних учасників збройного конфлікту щодо охорони та поваги культурних цінностей, зокрема, передбачено зобов'язання утримуватися від нападів на культурні цінності, використання їх в воєнних цілях, спроб пограбування та й руйнування (United Nations Convention, 1954). У статті 1 Конвенції подано список майна, визнаного культурними цінностями: 1) рухомі та нерухомі цінності, значущі для культурної спадщини кожного народу, наприклад, пам'ятки архітектури, книги, витвори мистецтва; 2) будівлі, призначені для зберігання та експонування культурних цінностей, наприклад, музеї та бібліотеки; 3) центри зосередження культурних цінностей, наприклад, стародавні храми та палаци (United Nations Convention, 1954). Російські окупаційні війська систематично та тотально розграбовують та вивозять пам'ятки культурної та історичної спадщини. Лише в Херсоні окупанти викрали понад 15 тисяч унікальних

культурних пам'яток. Зокрема, із Херсонського краєзнавчого музею росіяни вивезли цінну колекцію монет античних міст Північного Причорномор'я, зразки зброї XVI–XX століття, а також порцеляни й антикварні меблі (Ukrainer, 2023).

В Україні законом, який регулює категорію «культурні цінності» став Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», в статті 1 якого встановлюється, що культурні цінності – це «об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» (Закон, 1999).

Під поняття «культурні цінності» підпадають: оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології (Закон, 1999).

Відповідно, Законом України «Про охорону культурної спадщини» визначається перелік та зміст заходів, що повинні реалізовуватися в рамках охорони культурної спадщини, зокрема: запобігання руйнуванню або заповіданню шкоди, забезпечення захисту, збереження, відповідного використання, консервації, реєстрації об'єктів культурної спадщини (Закон, 2000).

Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів згідно з українським кримінальним законодавством є явно недостатнім. Відповідальність за розграбування національних цінностей на окупованій території, передбачена статтею 438 Кримінального кодексу України. Проте, її можливості обмежені. По-перше, вона застосовується лише під час збройних конфліктів міжнародного характеру. Адже, Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року та Додатковий Протокол I 1977 року, а за ними і стаття 438

Кримінального кодексу України не передбачають відповідальності за розграбування національних цінностей у збройних конфліктах міжнародного характеру. Крім того, предметом розграбування національних цінностей є лише майно, що має культурну або іншу національну цінність (тобто відповідає вимогам Закону України «Про охорону культурної спадщини», Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року), тобто будь-яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у тому числі культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії тощо). Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх обороненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території (Мельник, Хавронюк, 2019: 1338).

Певним виходом з даної ситуації є те, що серед норм українського кримінального законодавства, є такі, які передбачають відповідальність за посягання на культурні цінності, і вони можуть бути застосовані під час збройного конфлікту міжнародного характеру, зокрема, це статті 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» Кримінального кодексу України (КК, 2001).

7. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни. Стаття 438 КК України передбачає кримінально-правову заборону на «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (КК, 2001).

Існує значна кількість міжнародно-правових актів, які забороняють використовувати певні засоби та методи ведення бойових дій під час збройних конфліктів як міжнародного, так не міжнародного характеру.

Задokumentовано тисячі випадків порушення збройними силами Російської Федерації встановлених міжнародним гуманітарним правом заборон.

Очевидним є порушення російськими військовими положень Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірково дію (United Nations Convention, 1980). В різний час Російською Федерацією були ратифіковані п'ять додаткових протоколів до зазначеної конвенції:

1) Протокол про осколки, які не віднаходяться (Протокол I); 2) Протокол про заборону або обмеження застосування мін,

мін-пасток та інших пристроїв (Протокол II); 3) Протокол про заборону або обмеження використання запалювальної зброї (Протокол III); 4) Протокол про засліплювальну лазерну зброю (Протокол IV); 5) Протокол про вибухонебезпечні предмети (Протокол V). Принаймі, є доказаним порушення Російською Федерацією щонайменше трьох з цих п'яти додаткових протоколів.

Насамперед, це використання Російською Федерацією мін-пасток і так званих «мін-сюрпризів», які можуть вражати як військовослужбовців, так і цивільне населення. Такі російські міні-пастки були знайдені на деокупованих територіях в обкладинках документів, рідках від автоматів, дитячих іграшках, подарункових пакетах, м'ячах, книжках, одязі, коробках від цукерок, пачках цигарок (Defense Express, 2022). Найбільш жахливим та цинічним став випадок встановлення російськими військовослужбовцями міни між убитою матір'ю та її живою дитиною, яку нелюди прив'язали до трупа жінки (ZMINA, 2022).

Також російські збройні сили під час ведення бойових дій проти України неодноразово використовувалися запалювальні боеприпаси. Так, 12 березня 2022 року біля міста Попасна Луганській області зафіксовано використання росіянами запалювальних боеприпасів типу 9M22С, що були випущені з реактивних систем залпового вогню (Український мілітарний центр, 2022). Також воєнна авіація Російської Федерації застосовувала на території України, зокрема під час обстрілів Чернігова, Миколаєва, Херсону, осколково-фугасно-запалювальні авіабомби ОФЗАБ-500, які через їхню потужність і некерованість є засобами невибіркової дії. Використання в Україні авіабомб ОФЗАБ-500 підтвердив на допитах пілот збитого над Черніговом воєнного літака «Су-34», майор Збройних сил Російської Федерації О. Красноярецв (ZMINA, 2022).

Відповідно до статті 2 Протоколу V про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни, «сторона в збройному конфлікті після припинення активних воєнних дій і якомога швидше позначає місце розташування, знешкоджує, видаляє чи знищує вибухонебезпечні предмети – наслідки війни на територіях, що перебувають під її контролем» (United Nations Protocol, 2003). Однак, військовослужбовці Російської Федерації, які перебували або контролювали тимчасово окуповані території України і під час збройного конфлікту на сході України, починаючи з 2014 року, і під час повномасштабного вторгнення 2022-2023 років не вживали жодних з перелічених Протоколом V заходів, які були б спрямовані на знешкодження вибухонебезпечних предметів.

У Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року, передбачається обов'язок держав-учасниць «ніколи й за жодних обставин не застосовувати протипіхотних мін» (United Nations Convention, 1997). Проте з початком повномасштабного вторгнення на територію України, міжнародні організації та національні

неурядові організації неодноразово заявляли про використання збройними силами Російської Федерації протипіхотних мін, таких як POM-3, відомих як «Медальйон» (Human Rights Watch, 2022). До цієї конвенції приєдналися майже всі держави світу, зокрема у 2005 році і Україна. Однак Російська Федерація цю конвенцію не ратифікувала.

Так само не ратифікувала Російська Федерація і Конвенцію про касетні боеприпаси 2008 року, в якій зазначено, що використання касетних боеприпасів є грубим порушенням звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права та загальних заборон щодо невибіркової зброї (Convention on Cluster Munitions, 2008). При цьому неодноразово було підтверджено як на національному, так і на міжнародному рівні використання військами Російської Федерації касетних боеприпасів. Зокрема, за повідомленні ООН, Російська Федерація неодноразово використала проти України касетні боеприпаси (United Nations, 2022).

Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року (United Nations Treaty Collection, 2023), ратифікована як Україною, так і Російською Федерацією. Незважаючи на це, протягом усього часу повномасштабної військової агресії Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України фіксуються численні порушення військовослужбовцями та окупаційною владою Російської Федерації та повідомляється про катастрофічні наслідки війни для довкілля України. Так, підлив дамби Каховської ГЕС став найбільшою катастрофою, спричинена російськими загарбниками з початку повномасштабного вторгнення, наслідки якої українському народу доведеться усувати десятиліттями (Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 2023).

Вказане свідчить, що під війни проти України Російська Федерація використала та продовжує використовувати майже всі заборонені міжнародним гуманітарним правом засоби ведення війни.

8. Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом. Щодо заборонених методів ведення бойових дій Російська Федерація застосовує під час війни проти України, то вони трактуються науковцями, які тлумачать положення статті 438 Кримінального кодексу України, як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (КК, 2001) (через те, що у цій статті сам термін «методи ведення війни, заборонені міжнародним правом» не фігурує). Слід зазначити, що норми міжнародного гуманітарного права забороняють такі методи ведення бойових дій, як: вчинення невибіркових нападів; використання живих щитів; наказ не лишати нікого в живих; напад на осіб, позбавлених боєздатності, – поранених, хворих, таких, що здаються в полон; використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни; напад, знищення, вивезення чи доведення до непрадатності об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення;

використання військових знаків розрізнення ворога тощо.

На постійній основі та систематично військовослужбовці Російської Федерації вчиняють невибіркові напади, про що багато разів повідомлялося як на національному, так і міжнародному рівні (Українська правда, 2022, ZN.UA, 2023).

Крім того, російські військові неодноразово вдавалися до використання українського цивільного населення як живих щитів під час планування та здійснення агресивних наступальних операцій на території України (ZN.UA, 2023). По суті, Збройні сили Російської Федерації не просто ведуть бойові дії, а здійснюють справжню «кампанію з терору», як про це заявляють високопосадовці іноземних держав, зокрема, є речник Державного департаменту США Нед Прайс (УНІАН, 2022).

Ще одним забороненим методом ведення війни є віроломство, тобто «як дії, які спрямовані на те, щоб викликати довіру противника, примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, що застосовуються в період збройних конфліктів, з метою його обману» (Наказ Міністерства оборони України, 2018).

Перелік віроломних дій є вичерпним і полягає у: «симулюванні наміру вести перемовини під прапором перемир'я або симулюванні капітуляції; симулюванні виходу зі строю внаслідок поранення або хвороби; симулюванні володіння статусом цивільної особи або некомбатанта; симулюванні володіння статусом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу Організації Об'єднаних Націй, нейтральних держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті» (Наказ Міністерства оборони України, 2018).

Однак, міжнародне гуманітарне право не забороняє використання військових хитрощів з метою введення противника в оману (маскування, демонстративні дії, дезінформація, імітація тощо).

Наведене дає можливість стверджувати, що під час повномасштабного вторгнення в Україну Збройні сили Російської Федерації неодноразово та підступно застосовують низку різноманітних заборонених методів ведення війни.

Висновки. Таким чином, чинний Кримінальний кодекс України показав, що змозі ефективно реагувати на виклики, пов'язані з розв'язаною Російською Федерацією війною проти України. Розділ XX Особливої частини Кримінального кодексу України містить ряд статей, за якими кваліфікуються злочинні діяння російських окупантів. Насамперед, це стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Вона за своїм змістом значною мірою відображає відповідність українського національного кримінального права положенням міжнародного права в області регламентації відповідальності за вчинення злочинних порушень міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів). На жаль, російські військовослужбовці за рік бойових дій вчинили практично

всі злочини, які передбачені як українським кримінальним законом, так і міжнародними нормативно-правовими актами. Перелік конкретних тяжких міжнародних воєнних злочинів, вчинених російськими агресорами, є нескінченним.

Слід зазначити, що, крім статті 438 Кримінального кодексу України, заборонені міжнародно-правовими документами діяння у виді насильства над військовополоненими та цивільним населенням в умовах збройного конфлікту описані також у статтях 433, 434 Кримінального кодексу України (Розділ XIX «Військові кримінальні правопорушення»). Подібність законодавчої конструкції породжує проблеми у кваліфікації цих злочинів і, на мій погляд, відмінність полягає у тому, хто є суб'єктом цих злочинів.

Відповідальність за статтями 433, 434 Кримінального кодексу України можуть нести лише військовослужбовці України в умовах як міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Так само українські військовослужбовці можуть бути притягнуті до відповідальності за деякі діяння, які можуть розглядатися як порушення законів та звичаїв війни, але за спеціальними нормами Кримінального кодексу України, зокрема, за статтями 432, 435 Кримінального кодексу України. Тоді як за статтею 438 Кримінального кодексу України можуть відповідати тільки іноземні комбатанти та прирівняні до них особи.

Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів згідно з українським кримінальним законодавством є явно недостатнім. Відповідальність за розграбування національних цінностей на окупованій території, передбачена статтею 438 Кримінального кодексу України, проте її можливості обмежені. Певним виходом з даної ситуації є те, що серед норм українського кримінального законодавства є такі, які передбачають відповідальність за посягання на культурні цінності, і вони можуть бути застосовані під час збройного конфлікту неміжнародного характеру, зокрема це статті 178, 179, 298 Кримінального кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. У РФ термін «спеціальна військова операція» вигадали, щоб не декларувати цілей війни, – очільник Мінінтеграції Черниш. *Еспресо* : веб-сайт. URL: <https://espresso.tv/u-rf-termin-spetsialna-viyskova-operatsiya-vigadali-shchob-ne-deklaruvati-tsiley-viyni-ochilnik-minreintegratsii-chernish> (дата звернення: 12.07.2023).
2. Вікторія Приседська. «Ми прийшли вас звільняти». Як Росія «денацифікує» школи на окупованих територіях. *BBC News Україна* : веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61619012> (дата звернення: 12.07.2023).
3. Окупанти-«побратими». *Голос Америки Українською* : веб-сайт. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/okupanty-pobratymy-podibnist-vtorgnennya-rosii-do-nazi/7011190.html> (дата звернення: 12.07.2023).
4. Шуневич Катерина. Не збройний конфлікт, не терористична операція – операція «війна». *ЮрФем* : веб-сайт. URL: <https://jurfem.com.ua/ne-zbroynny-konflikt-ne-terorystychna-operatsia-operatsia-viyna> (дата звернення: 12.07.2023).
5. Будапештський меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05 груд. 1994 р. № 998_158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158 (дата звернення: 12.07.2023).

6. Заверуха Микола. Війна і воєнний стан. У чому полягає різниця між цими поняттями? *Expres.online* : веб-сайт. URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/viyna-i-voennyi-stand-u-chomu-polyagae-riznitsya-mizh-tsimi-ponyattiyami> (дата звернення: 12.07.2023).

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.07.2023).

8. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі : Статут Міжнародного військового трибуналу від 08 серп. 1945 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id211232> (дата звернення: 12.07.2023).

9. Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. *Центр політико-правових реформ* : веб-сайт. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-zaporushennya-zakoniv-ta-zvychaiy-viynydvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej> (дата звернення: 12.07.2023).

10. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 12.07.2023).

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 12.07.2023).

12. О воинской обязанности и военной службе : Закон Российской Федерации от 28 марта 1998 г. № 53-ФЗ. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260 (дата звернення: 12.07.2023).

13. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 12.07.2023).

14. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 12.07.2023).

15. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посіб. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 208 с.

16. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс : навч. посіб. Київ : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2020. 396 с.

17. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут Організації Об'єднаних Націй від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 12.07.2023).

18. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року : Заява Верховної Ради України від 25 лютого 2014 р. № 790-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18> (дата звернення: 12.07.2023).

19. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : Постанова Верховної Ради України від 04 лютого 2015 р. № 145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19> (дата звернення: 12.07.2023).

20. Анісімов Г. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. Верховний Суд : веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154> (дата звернення: 12.07.2023).

21. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200 (дата звернення: 12.07.2023).

22. Ukraine: Russian soldiers filmed viciously attacking Ukrainian POW must face justice. *Amnesty International* : веб-сайт. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/07/ukraine-russian-soldiers-filmed-viciously-attacking-ukrainian-pow-must-face-justice/> (дата звернення: 12.07.2023).

23. Масова загибель українських полонених в Оленівці. Що відомо. *BBC News Україна*: веб-сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62339684> (дата звернення: 12.07.2023).

24. Уповноважений: Рашисти продовжують залякування, фільтрацію та вбивство мирного населення на тимчасово окупованих територіях. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини* : веб-сайт. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rashisti-prodovzhuuyut-zalyakuvannya-filtraciyu-ta-vbivstvo-mirnogo-naselennya-natimchasovo-okupovanih-teritoriyah (дата звернення: 12.07.2023).

25. Конвенція про захист цивільних осіб під час війни : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 12.07.2023).

26. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.07.2023).

27. Примусові роботи на окупованих територіях: як діяти українцям, щоб уникнути кримінальної відповідальності – поради адвоката. *Інформаційне агентство «Українські Національні Новини»* : веб-сайт. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1978592-primusovi-roboti-na-okupovanih-teritoriyakh-yak-diyati-ukrayinty-am-schob-uniknuti-kriminalnoyi-vidprovidalnosti-poradi-advokata> (дата звернення: 12.07.2023).

28. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 14 травня 1954 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U> (дата звернення: 12.07.2023).

29. Країна-крадійка: які культурні цінності України викрала Росія. *Ukrainer* : веб-сайт. URL: <https://ukrainer.net/rosiya-vykrala-tsinnosti/> (дата звернення: 12.07.2023).

30. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вер. 1999 р. № 1068-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14> (дата звернення: 12.07.2023).

31. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08 червня 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 12.07.2023).

32. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

33. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 10 жовтня 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266 (дата звернення: 12.07.2023).

34. Рашисти почали робити вкрай небезпечні міні-пастки: чого не треба робити за будь-яких умов. *Defense Express* : веб-сайт. URL: https://defence-ua.com/weapon_and_tech/vorog_pochav_roboti_vkraj_nebezpechni_mini_pastki_chogo_ne_treba_roboti_za_bud_jakih_umov-6660.html (дата звернення: 12.07.2023).

35. Російські військові вбили жінку, примотали до неї її живу дитину, а між ними заклали міну – журналісти. *ZMINA* : веб-сайт. URL: <https://zmina.info/news/rosijs%ca%b9ki-viys%ca%b9kovi-vbyly-zhinku-prymotaly-do-neyi-yiyi-zhyvu-dytnu-a-mizh-nymy-zaklaly-minu-zhurnalisty/> (дата звернення: 12.07.2023).

36. Сафронов Т. Не фосфор: Росія використовує по Україні запалювальні снаряди 9M22С. ГО «Український мілітарний центр» : веб-сайт. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/ne-fosfor-rosiya-vykorystovuye-po-ukrayini-zapalnisnaryady-9m22s/> (дата звернення: 12.07.2023).

37. Російському військовому, який летів бомбардувати Чернігів, загрожує довічне. *ZMINA* : веб-сайт. URL: <https://zmina.info/news/rosijskomu-vijskovomu-yakij-letiv-bombarduvaty-chernigiv-zagrozhuje-dovichne/> (дата звернення: 12.07.2023).

38. Протокол про вибухонебезпечні предмети – наслідки війни : Протокол Організації Об'єднаних Націй від 28 лист. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78 (дата звернення: 12.07.2023).

39. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 18 вересн. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379 (дата звернення: 12.07.2023).

40. Ukraine: Russia Uses Banned Antipersonnel Landmines. *Human Rights Watch* : веб-сайт. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/03/29/ukraine-russia-uses-banned-antipersonnel-landmines> (дата звернення: 12.07.2023).

41. The Convention on Cluster Munitions. *Convention on Cluster Munitions* : веб-сайт. URL: <https://www.clusterconvention.org/convention-text/> (дата звернення: 12.07.2023).

42. Ukraine war: Russia used cluster weapons at least 24 times, says UN's Bachelet. *United Nations* : веб-сайт. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1115092> (дата звернення: 12.07.2023).

43. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques. *United Nations Treaty Collection* : веб-сайт. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en (дата звернення: 12.07.2023).

44. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 25 травня – 9 червня 2023 року. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України* : веб-сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-25-travnya-9-chervena-2023-roku/> (дата звернення: 12.07.2023).

45. Окупанти обстріляли ракетами місто на Харківщині, багато руйнувань. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.prawda.com.ua/news/2022/06/6/7350845/> (дата звернення: 12.07.2023).

46. ООН розслідує 24 випадки використання Росією касетних боєприпасів. В організації також заявили, що невибіркові атаки РФ можуть вважатися воєнними злочинами. *ZN.UA* : веб-сайт. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/oon-rozsliduje-24-vipadki-vikoristannja-rosijeju-kasetnikh-bojepripasiv.html> (дата звернення: 12.07.2023).

47. Окупанти знову збираються використати цивільних як живий щит. *ZN.UA* : веб-сайт. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/okupanti-znovu-zbirajutsja-vikoristati-tsvilnikh-jak-zhivij-shchit.html> (дата звернення: 12.07.2023).

48. Орлова В. У Держдепі США заявили, що Росія «проводить кампанію з терору» в Україні. *VHIAH* : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/war/viyna-v-ukrajini-derzhdep-vvazhayscho-rosiya-provodit-kampaniyu-z-teroru-v-ukrajini-novini-vstogrennya-rosiji-v-ukrajini-11792301.html> (дата звернення: 12.07.2023).

49. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 10 жовт. 2018 р. № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1233-18> (дата звернення: 12.07.2023).

REFERENCES:

- Chernuch (2022). V RF termin «spetsialna viyskova operazij» vigadalu, ne deklarydfnb cili viynu, – Msnregionsnegracii. URL: (<https://espreso.tv/u-rf-termin-spetsialna-viyskova-operatsiya-vigadali-shchob-ne-deklaruvati-tsiley-viyni-ochilnik-minre-integratsii-chernish>). (дата звернення 12.07.2023).
- Prusedska, W. (2022). «My pruysschlu vas svilnjty». Jk Rosij «denacifikue» chkoly na okupovanuh teritorijh. *BBC News Ukrain*. URL: (<https://www.bbc.com/ukrainian/features-61619012>). (дата звернення 12.07.2023).
- Okupanty «pobratymy». (2023). URL: (<https://ukrainian.voanews.com/a/okupanty-pobratymy-podibnist-vtorgnennya-rosii-do-nazi/7011190.html>). (дата звернення 12.07.2023).
- Chynevich, K. Ne zbroynnyy konflikt, ne terorystychna operatsia – «viyna». YrFem. (<https://jurfem.com.ua/ne-zbroynnyy-konflikt-ne-terorystychna-operatsia-operatsia-viyna>). (дата звернення 12.07.2023).
- Budapest Memorandum on Security Guarantees in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons dated December 5, 1994. № 998 158. (1994).* URL: (<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>). (дата звернення 12.07.2023).
- Zaverucha, M. Viyna i voenni stan. U chomu polyagae riznitsya mizh tsimi ponyattiyami? *Expres.online*. URL: (<https://expres>).

online/lyudi-i-problemi/viyina-i-voenniy-stan-u-chomu-polyagae-riznitsya-mizh-tsimi-ponya-tyami). (data zvernennia 12.07.2023).

7. Kruminalnuy kodeksy Ukrain (Zakon Ukrain). № 2341-III. (2001). URL: (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>).

Charter of the International Military Tribunal – Annex to the Agreement for the prosecution and punishment of the major war criminals of the European Axis (Charter of the International Military Tribunal) (1945). URL: (<https://www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html>). (data zvernennia 12.07.2023).

8. Havronyk, M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za porushennya zakoniv ta zvychayiv vijny dvadtsyat zapytan ta vidpovidej. Centr politico – pravovykh reform. URL: (<https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijnydvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej>). (data zvernennia 12.07.2023).

9. Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (United Nations Convention). (1949). URL: (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-treatment-prisoners-war>). (data zvernennia 12.07.2023).

10. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1) (United Nations Protocol). (1949). URL: (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>). (data zvernennia 12.07.2023).

11. O voinskoy objasnosti i voinskoy sluzbe (Zakon RF). № 53-ФЗ. (1998). URL: (https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260). (data zverennia 12.07.2023).

12. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. (United Nations Convention). (1949). URL: (<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949>). (data zvernennia 12.07.2023).

13. Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949. (United Nations Convention). (1949). URL: (<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949>). (data zvernennia 12.07.2023).

14. Senatorova, O (2018). Prava ludini I zbrojni conflict: navch. posib. Kiev: FOP Golembovska O.O.

15. Melzer, N. (2020). Michnarodne gumanitarne pravo. Zagalni kurs : navch. posib. Kiev : Mischarodnyy Komitet Chervoniy Chresta.

16. Rome Statute of the International Criminal Court (United Nations Statute). (1998). URL: (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588). (data zvernennia 12.07.2023).

17. Sājva Verchovnoi Radi Ukraїn do Michnarodnogo kruminalnogo sudu «Pro viznanj Ukrainoy jrisdikzii Michnarodnogo kruminalnogo sudu chodo skoyennj slochuniv protu lydnosti vichimi posadovimi osobami dregavi, jaki prisvelu do osoblivo tjgkich naslidkiv ta massovuch vbuvstv ukrainskih gromadnj pid chas mirnich akziy protestive v period z 21 listopada 2013 po 22 ljtova 2014 r (Zajava Veerchovnoi Radu Ukraїne). № 790-VII. (2014). URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18>). (data zvernennia 12.07.2023).

18. Pro Zajava Veerchovnoi Radu Ukraїne «Pro viznanj Ukrainoy jrisdikzii Michnarodnogo kruminalnogo sudu chodo skoyennj slochuniv protu lydnosti ta voenuch slochuniv vichimi posadovimi osobami Rosijskoi Federazii ta kerivnikam teroristichnich organsazii «DNR» ta «LNR», jaki prisveli do osoblivo tjgkich naslidkiv ta massovogo vbivstva ukrainskih gromadzn» (Postanova Veerchovnoi Radu Ukraїne). № 145-VIII. (2015). URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19>). (data zvernennia 12.07.2023).

19. Anisimov, G. Pid chas kvalifikazii dii osobi jak poruchnska sakoniv viini na zvichai viini vaglivim vstanovlennj kontekstualnogo aspektu. *Verhovnii Sud*. URL: (<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154>). (data zvernennia 12.07.2023).

20. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1) (United Nations Protocol). (1949). URL: (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and>). (data zvernennia 12.07.2023).

21. Ukraine: Russian soldiers filmed viciously attacking Ukrainian POW must face justice. *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/07/ukraine-russian-soldiers-filmed-viciously-attacking-ukrainian-pow-must-face-justice/>. (data zvernennia 12.07.2023).

22. Massova zagibel ukrainskich polonenich v Olenivzi. Chto vidomo. (2022). URL: (<https://www.bbc.com/ukrainian/news-62339684>). (data zvernennia 12.07.2023).

23. Upovnovazhenij: *rachisti prodovgujt zalyakuvannya, fil-trაციyu ta vbivstvo mirnogo naselenya na timchasovo okupovanih teritoriyah*. (2022). URL: (https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rashisti-prodov-zhuyut-zalyakuvannya-filtrაციyu-ta-vbivstvo-mirnogo-naselennya-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah). (data zvernennia 12.07.2023).

24. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (2nd part) (United Nations Convention) (1949). URL: (<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/geneva-convention-relative-protection-civilian-persons-time-war>). (data zvernennia 12.07.2023).

25. Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Council of Europe Convention). (1950). URL: (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004). (data zvernennia 12.07.2023).

26. Primusovi roboti na okupovanih teritoriyah: jak dijati ukraincim, chob uniknuti kriminalnoi vidpovidalnosti – poradu advokata. (2022). URL: (<https://www.unn.com.ua/uk/news/1978592-primusovi-roboti-na-okupovanih-teritoriyakh-yak-diyati-ukrayintsyam-schob-uniknuti-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-poradi-advokata>). (data zvernennia 12.07.2023).

27. Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict (United Nations Convention). (1954). URL: (https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf). (data zvernennia 12.07.2023).

28. Країна-крадіжка: jaki kulturni cinnosti Ukrainu vikrala Rosij (2023). URL: (<https://ukrainer.net/rosiia-vykrala-tsinnosti/>). (data zvernennia 12.07.2023).

29. Pro vivesenni, vvesenni ta perevesenni kulturnich zinnostei (Zakon Ukraine). № 1068-XIV. (1999). URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>). (data zvernennia 12.07.2023).

30. Pro ohoronu kylturnoi spadchini (Zakon Ukrainu). № 1805-III. (2000). URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>). (data zvernennia 12.07.2023).

31. Boiko, A., Brich, L., Grichuk, V., Dudorov, O/ (2019). Naukovo-praktichni komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrainu. M, Melnik, M, Havronik. (11-te vud.). Kiev: VD «Dakor».

32. Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III) (United Nations Convention) (1980). URL: (https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtmsg_no=XX-VI-2&chapter=26&clang=en). (data zvernennia 12.07.2023).

33. Rachisti pochalu robutu vkraj nebezpechni mini pastki: chogo ne treba robiti za bud jakih umov. (2022). URL: (https://defence-ua.com/weapon_and_tech/vorog_pochav_robiti_vkraj_nebezpechni_mini_pastki_chogo_ne_treba_robiti_za_bud_jakih_umov-6660.html). (data zvernennia 12.07.2023).

34. Rosiiski viiskovi vbyly zhinku prymotaly do neyi yiі zhyvu dytnu a mizh nymy zaklaly minu: zhurnalisty. (2022). URL: (<https://zmina.info/news/rosiys%ca%b9ki-viys%ca%b9kovi-vbyly-zhinku-prymotaly-do-neyi-yiі-zhyvu-dytnu-a-mizh-ny-my-zaklaly-minu-zhurnalisty/>). (data zvernennia 12.07.2023).

35. Safronov, T. (2022). Ne fosfor: Rosij vikoristovue po Ukraini sapalivalni snarjdu 9M22S. GO «Ukrainskii militarnii ctntr». URL: (<https://mil.in.ua/uk/articles/ne-fosfor-rosiya-vykorystovuye-po-ukrayini-zapalni-snarjady-9m22s/>). (data zvernennia 12.07.2023).

36. Rosijskomu vijskovomu yakyj letiv bombarduvaty Chernigiv zagrozhuye dovichne. (2022). URL: (<https://zmina.info/news/rosijskomu-vijskovomu-yakyj-letiv-bombarduvaty-chernigiv-zagrozhuye-dovichne/>). (data zvernennia 12.07.2023).

37. Protocol on Explosive Remnants of War (Protocol V to the 1980 CCW Convention), 28 November 2003 (United Nations Protocol). (2003). URL: (<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/ccw-protocol-v>). (data zvernennia 12.07.2023).

38. Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction (United Nations Convention). (1997). URL: (https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.44_convention%20antipersonnel%20mines.pdf). (data zvernennia 12.07.2023).

39. Ukraine: Russia Uses Banned Antipersonnel Landmines. Human Rights Watch : URL: (<https://www.hrw.org/news/2022/03/29/ukraine-russia-uses-banned-antipersonnel-landmines>). (data zvernennia 12.07.2023).

40. The Convention on Cluster Munitions. Convention on Cluster Munitions. URL: (<https://www.clusterconvention.org/convention-text/>)(data zvernennia 12.07.2023).

41. Ukraine war: Russia used cluster weapons at least 24 times, says UN's Bachelet. United Nations. URL: (<https://news.un.org/en/story/2022/03/1115092>) (data zvernennia 12.07.2023).

42. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques. United Nations Treaty Collection : URL: (https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en) (data zvernennia 12.07.2023).

43. Daidgest klyuchovyh naslidkiv rosijskoyi agresiyi dlya ukrayinskogo dovkillya za 25 travnya 9 chervnya 2023 roku (2023). URL: (<https://mep.gov.ua/dajzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-25-travnya-9-chervnya-2023-roku/>).(data zvernennia 12.07.2023).

44. Okupantu obstriljli raketami misto na Charkivcyini, bagato ruinivan. (2022). URL: (<https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/6/7350845/>) (data zvernennia 12.07.2023).

45. OON rosclidue 24 vipadki Rosiej kasetnich boepripasiv. V organisacii tacobh sajvili chto nevibirkovi ataki RF mogut

vvagatus voennymi slochinami. (2022). URL: (<https://zn.ua/ukr/POLITICS/oon-rozsliduje-24-vipadki-vikoristannya-rosijeju-kasetnich-bojepripasiv.html>). (data zvernennia 12.07.2023).

46. Okupanti znovu zbirajutsja vikoristati tsivilnikh jak zhivij shchit. (2022). URL: (<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/okupanti-znovu-zbirajutsja-vikoristati-tsivilnikh-jak-zhivij-shchit.html>). (data zvernennia 12.07.2023).

47. Orlova, V. (2022). V derzhdepi USA sajvili, shcho rosiya «provodit kampaniyu z teroru» v Ukrainu. UNIAN. URL: (<https://www.unian.ua/war/viyana-v-ukrajini-derzhdep-vvazhaye-shcho-rosiya-provodit-kampaniyu-z-teroru-v-ukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11792301.html>). (data zvernennia 12.07.2023).

48. Pro satverdgeni Smin do Instrukcii pro porjdok vukonanni norm mignarodnogo gumanitarnogo prava v Sbroinich sulah Ukreine (Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy). № 514. (2018). URL: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1233-18>). (data zvernennia 12.07.2023).

*Стаття надійшла до редакції 05.07.2023
The article was received 5 July 2023*